

УДК 331.522.4 : 631.11
DOI: 10.60022/2(6)-17S

Періг Юрій Андрійович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій ім. С. З. Гжицького, Україна

Perih Yurii

PhD Student
Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S. Z. Gzhytskyi, Ukraine
ORCID: 0009-0008-5976-4554

Колач Світлана Михайлівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій ім. С. З. Гжицького, Україна

Kolach Svitlana

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Department of Economics
Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S. Z. Gzhytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8650-4696

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

***Анотація.** Трудові ресурси є одним із базових компонентів економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств, що формують людський капітал і визначають здатність підприємства адаптуватися до змін ринкових умов і технологічного прогресу. Від ефективного використання та розвитку трудових ресурсів залежить не лише рівень продуктивності праці, але й інноваційний розвиток, конкурентоспроможність і загальна стійкість аграрного сектору. Сучасні концепції людського капіталу підкреслюють, що трудові ресурси мають як кількісну, так і якісну складову, де остання виражається через рівень кваліфікації, професійні компетенції, мотиваційний потенціал та здатність до самоосвіти й інновацій.*

Ефективність використання трудових ресурсів з-за воєнних умов набуває особливої важливості, оскільки саме людський капітал є базисом для інноваційного розвитку, адаптації виробництва до нових умов та збереження конкурентоспроможності аграрного сектору.

Проте варто відзначити, що аграрний сектор виявив високий рівень економічної стійкості, залишаючись одним із найбільш конкурентоздатних секторів національної економіки України. Переважна більшість сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств продовжили свою операційну діяльність без скорочення постійного штату, а також забезпечили залучення сезонних працівників для збереження виробничих обсягів. У структурі кадрових потреб агропромислового сектору спостерігається загальна тенденція до зменшення чисельності працівників, обумовлена зростанням продуктивності техніки та організаційними змінами у виробничих процесах.

***Ключові слова:** трудовий потенціал, працівники, сільськогосподарські підприємства, продуктивність праці.*

SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS OF ENSURING THE EFFECTIVE USE OF LABOR RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

***Abstract.** Labor resources are one of the basic components of the economic potential of agricultural enterprises, which form human capital and determine the ability of the enterprise to adapt to changing market*

conditions and technological progress. Not only the level of labor productivity depends on the effective use and development of labor resources, but also the innovative development, competitiveness and overall sustainability of the agricultural sector. Modern concepts of human capital emphasize that labor resources have both a quantitative and qualitative component, where the latter is expressed through the level of qualification, professional competencies, motivational potential and the ability to self-education and innovation.

The efficiency of the use of labor resources due to war conditions is of particular importance, since it is human capital that is the basis for innovative development, adaptation of production to new conditions and preservation of the competitiveness of the agricultural sector.

However, it is worth noting that the agricultural sector has shown a high level of economic stability, remaining one of the most competitive sectors of the national economy of Ukraine. The vast majority of agricultural enterprises and farms continued their operational activities without reducing the permanent staff, and also ensured the involvement of seasonal workers to maintain production volumes. In the structure of personnel needs of the agro-industrial sector, there is a general trend towards a decrease in the number of employees, due to the increase in the productivity of machinery and organizational changes in production processes.

Keywords: labor potential, employees, agricultural enterprises, labor productivity.

Постановка проблеми. Консервативність підходів в управлінні, обмежений доступ до інновацій та недостатній рівень підготовки кадрів перешкоджають формуванню критичних професійних компетентностей. Невідповідність системи професійної підготовки сучасним потребам є критичним чинником, що загрожує інноваційному розвитку галузі.

Серед ключових політичних детермінант, що впливають на трудовий потенціал сільськогосподарських підприємств, особливе місце займає корупція. Її деструктивний вплив порушує принципи ефективного відбору кадрів і справедливого розподілу винагороди, що демотивує працівників і стримує їхній професійний розвиток. Значущими також є втрата контролю над окупованими територіями та триваюча війна, що скеровує трудові ресурси на захист територіальної цілісності країни. Збільшення оборонних витрат на тлі зменшення бюджетних надходжень знижує інвестиції в освіту і науку, послаблюючи фундаментальну базу кадрового потенціалу.

Економічне відновлення України значною мірою залежить від здатності відновити трудовий потенціал сільськогосподарських підприємств і вивчення цього питання є надзвичайно важливим для розвитку та післявоєнного відновлення економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-економічні проблеми забезпечення ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств вивчали такі науковці, як Трофанюк Р. [7], Мельничук О. П. [5], Грішнова О. [2], Грузіна І. А. [1], Бриль Р. В. [3], Судаков М., Лісогор Л. [6] та інші. Їхні роботи охоплюють широкий спектр тем, включаючи аналіз використання трудових ресурсів, розвитку агробізнесу, дослідженні структури економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Значущість і актуальність соціально-економічні проблеми забезпечення ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств для України залишаються критично важливими в умовах постійних змін у глобальному середовищі. Сучасна ситуація створила нові виклики, які потребують термінового вирішення, включаючи і соціально-економічні проблеми забезпечення ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Метою статті є аналіз соціально-економічних проблем забезпечення ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств у реаліях сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Позитивний політичний контекст включає геостратегічне розташування України та інтеграційний курс, що відкриває доступ до нових ринків і технологій, водночас, децентралізація сприяє підвищенню ефективності використання трудового потенціалу на місцевому рівні, що оптимізує управлінські процеси у сільських громадах. Соціальні фактори визначаються демографічними викликами, такими як старіння населення, депопуляція та негативне міграційне сальдо, що призводять до порушення відтворення трудових ресурсів. Консервативність підходів в управлінні, обмежений доступ до інновацій та недостатній рівень підготовки кадрів перешкоджають формуванню критичних професійних компетентностей. Невідповідність системи професійної підготовки сучасним потребам є критичним чинником, що загрожує інноваційному розвитку галузі.

Економічні фактори одночасно формують ресурси для розвитку трудового потенціалу (зростання заробітної плати, продуктивності, рентабельності) і водночас нівелюються високою часткою самозайнятого населення, недостатньою організованістю аграрних ринків та слабким взаємозв'язком між продуктивністю працівників і винагородою, що знижує мотиваційний потенціал. Єдиною переважно позитивною групою є техніко-технологічні фактори. Незважаючи на високий рівень зношеності обладнання, модернізація машинно-тракторного парку, автоматизація виробничих процесів та впровадження нових технологій сприяють зростанню продуктивності та ефективному використанню трудових ресурсів, підвищуючи адаптивність і професійну компетентність працівників.

Використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств в Україні в умовах воєнного стану супроводжується низкою серйозних проблем, що суттєво ускладнюють економічне функціонування країни та погіршують рівень добробуту населення. Серед ключових проблем можна виділити масову міграцію та вимушене переміщення значної частини населення, руйнування критично важливої інфраструктури, скорочення робочих місць, підвищення небезпеки та ризиків на робочому місці, суттєве зменшення доходів громадян, психологічні навантаження та інші виклики. Кожен із цих аспектів вимагає розробки відповідних стратегічних напрямів для вирішення проблем (див. табл. 1).

Таблиця 1

Проблеми використання трудових ресурсів та напрями їх вирішення в Україні під час війни

Проблеми	Стратегічні напрями подолання проблем використання трудових ресурсів в умовах війни
Масова міграція та внутрішнє переміщення населення	Розробка та імплементація ініціатив для забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб та біженців до соціальних послуг і робочих місць; впровадження комплексної фінансової та психологічної підтримки з метою сприяння інтеграції населення у нових соціально-економічних умовах.
Розриви в критичній інфраструктурі	Пріоритетне спрямування зусиль на відновлення критично важливих інфраструктурних об'єктів, включаючи транспортні вузли, комунікаційні мережі та об'єкти стратегічного значення; залучення внутрішніх і міжнародних ресурсів для прискорення інфраструктурної реабілітації.
Скорочення робочих місць	Запровадження фінансових механізмів підтримки підприємств, які зазнали негативного впливу через воєнні дії, через податкові пільги та фінансову допомогу; стимулювання інвестиційного середовища для створення нових робочих місць у регіонах, що потребують розвитку.
Зниження рівня безпеки праці	Встановлення та дотримання жорстких стандартів безпеки праці у відповідності до сучасних нормативів і ризиків воєнного часу; здійснення систематичних перевірок і підготовки працівників для зниження виробничих ризиків і покращення умов праці.
Зменшення рівня доходів населення	Впровадження спеціалізованих програм фінансової підтримки для працівників, які втратили роботу через війну; підвищення мінімальної заробітної плати та посилення соціального захисту для підтримки добробуту економічно вразливих верств населення.
Обмежений доступ до освіти та професійної підготовки	Забезпечення можливостей для отримання освіти та перекваліфікації осіб, які втратили роботу або потребують змін у професійній діяльності; розробка адаптивних програм для набуття нових кваліфікацій, що відповідають вимогам сучасного ринку праці.
Психологічний дистрес серед працівників	Впровадження цільових програм психологічної підтримки для працівників, які зазнали травматичних подій у зв'язку з воєнними діями; забезпечення широкого доступу до фахової психологічної допомоги для працівників та їхніх родин, що зазнали впливу війни.

Джерело: сформовано автором на основі [7]

В сучасних реаліях повномасштабна військова агресія росії проти України стала одним із основних факторів, що визначає стан трудових ресурсів країни. Війна спричинила значні переміщення населення як всередині країни, так і за її межі, що обумовило дефіцит робочої сили в окремих регіонах зі значним зниженням рівня трудової активності. Інтенсивні військові дії призвели до суттєвих руйнувань інфраструктурних об'єктів, зокрема доріг, мостів та залізничних шляхів, що ускладнює доступ працівників до місць трудової діяльності та обмежує можливості забезпечення ефективного транспортного сполучення в міських і сільських місцевостях. Крім того, значна кількість підприємств була змушена припинити свою діяльність через пошкодження або повне знищення майна та обладнання, що викликало масові скорочення робочих місць і підвищення рівня безробіття.

Слід зазначити, що ця нестабільність формує ризиковані умови праці, що, в свою чергу, має негативний вплив на здоров'я та добробут працівників. Втрата робочих місць і економічна невизначеність істотно знижують рівень доходів населення, що ускладнює процес економічного відновлення країни. Крім того, війна негативно позначається на доступності та якості освіти та професійної підготовки, що може призвести до нестачі кваліфікованих кадрів у ряді секторів. Важливим аспектом є також вплив

війни на психологічний стан населення, особливо трудящих, що відображається на продуктивності праці та загальному соціальному добробуті.

Для ефективного подолання зазначених викликів доцільним є впровадження системного комплексу стратегічних заходів, спрямованих на підтримку тимчасово переміщених осіб та біженців, реконструкцію та модернізацію критичної інфраструктури, стимулювання економічної активності шляхом створення додаткових робочих місць, а також забезпечення нормативних умов праці й надання повноцінної психологічної підтримки для працівників. Зазначені кроки слугують основою для відновлення соціально-економічної стабільності, зміцнення безпеки та поліпшення добробуту населення в умовах посткризового розвитку країни [7].

Актуальність проблеми залучення висококваліфікованих спеціалістів продовжує зберігатися у сфері сільського господарства. Протягом 2022 року переважна частина аграрних підприємств стикалася з труднощами в процесі найму робочої сили, основними чинниками яких були масова зовнішня міграція та мобілізаційні заходи. Багато компаній вимушені були шукати альтернативи для заміни мобілізованих працівників, що призвело до розробки внутрішніх програм підготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Зокрема, великі сільськогосподарські підприємства запровадили програми навчання жінок на посади, які раніше були зайняті мобілізованими фахівцями. Відомі кейси успішної перепідготовки водіїв та операторів навантажувачів сприяли частковому компенсуванню кадрових втрат у галузі.

Перелік затребуваних професій в аграрному секторі залишається традиційним і стабільно характеризується дефіцитом працівників: трактористів, механізаторів, слюсарів-ремонтників, зварників. Крім того, спостерігаються суттєві труднощі в процесі найму працівників з вищою освітою, зокрема агрономів та інженерів. У тваринництві також існує виражена потреба у фахівцях ветеринарної медицини, зоотехніках та операторах штучного осіменіння тварин і птиці.

Сучасні вимоги до працівників робітничих професій у сфері сільського господарства зазнали значних змін, що обумовлено інтенсивним впровадженням новітніх технологій та механізації виробничих процесів. В умовах динамічного розвитку аграрного сектора, основною проблемою залишається недостатня кількість кваліфікованих кадрів, зокрема для обслуговування та ремонту технічних засобів. Хоча частково цю проблему вирішують сервісні компанії, які надають послуги технічного обслуговування, однак вони також зіткнулися з браком підготовлених спеціалістів, незважаючи на значно вищі, ніж у сільському господарстві, заробітні плати.

Вимоги до працівників варіюються в залежності від масштабу сільськогосподарського підприємства. Наприклад, малі підприємства вимагають універсальних спеціалістів, здатних виконувати широкий спектр сільськогосподарських робіт і працювати з мінітехнікою. У випадку середніх підприємств акцент ставиться на більшу спеціалізацію працівників та глибше знання конкретних технологічних процесів. Наприклад, оператори обприскувачів повинні володіти знаннями про автоматичні системи управління, специфіку технологічних процесів обприскування, а також оптимальні умови їх проведення (наприклад, вплив вітру на процес обприскування, вибір форсунок, швидкість руху, підтримка тиску під час підйому чи спуску).

Тракторист за сучасних умов повинен усвідомлювати агрономічні аспекти виконання технологічних операцій, демонструвати самостійність у виконанні завдань без постійного контролю з боку агронома, а також уміти аргументувати та пояснювати, чому певні завдання не можуть бути виконані. Водночас великі сільськогосподарські підприємства мають потребу у спеціалістах, які займаються точним землеробством, уміють працювати з системами автопілотування та навігації.

Новітні сільськогосподарські технології, які швидко впроваджуються в Україні, формують значний попит на працівників, здатних до їх ефективного використання. Це стосується фахівців у галузі землевпорядкування, агромоніторингу (включаючи дроне і супутникове спостереження), точного землеробства, систем GPS, автокерування та крапельного поливу. Попри наявність цих вимог, частка молодих фахівців у складі сільськогосподарських підприємств залишається обмеженою. Тим не менш, окремі сільськогосподарські підприємства, які роблять ставку на молодих спеціалістів, можуть мати до 30% молодих кадрів у своїх командах. Відзначається, що брак молоді у сфері сільського господарства гальмує процес впровадження новітніх технологій, оскільки досвідчені працівники часто стикаються з труднощами адаптації до нових комп'ютеризованих систем.

У зв'язку з даною проблемою, усі сільськогосподарські підприємства організовують навчання своїх працівників самостійно. Середні та великі сільськогосподарські підприємства зазвичай мають у своєму складі спеціалізовані навчальні підрозділи, що займаються підготовкою кадрів. Проте основною проблемою, яка суттєво знижує якість підготовки випускників та їх відповідність вимогам

сучасного ринку праці, є застаріла матеріально-технічна база навчальних закладів, що призводить до того, що випускники часто потребують додаткового навчання, аналогічно тому, яке проходять нові працівники, що вперше приходять у сільськогосподарську сферу. Судаков М. та Лісогор Л. вказують на недостатній рівень практичної підготовки випускників та відсутність сучасних знань і навичок у викладачів, відповідальних за виробничу підготовку студентів у сфері сільського господарства. Автори наголошують на необхідності активізації співпраці між освітніми установами та постачальниками техніки, а також впровадженні інноваційних технологій навчання, зокрема симуляторів та інших сучасних засобів, що сприятиме підвищенню якості підготовки кадрів [6, с. 91].

Водночас, зростання кількості сільськогосподарських підприємств, які долучаються до дуальної системи освіти, свідчить про зростаючу зацікавленість роботодавців у підготовці спеціалістів, що відповідають вимогам сучасного ринку праці. Освітні заклади повинні систематично аналізувати потреби роботодавців та адаптувати навчальні програми до актуальних викликів галузі, зокрема шляхом організації короткострокових курсів для підвищення кваліфікації співробітників, що працюють з мінітехнікою, адже існуючі програми тривалістю 6-8 місяців не відповідають сучасним вимогам [6, с. 91].

Аграрний сектор України виявляє значну професійну різноманітність, зокрема, демонструючи перевагу таких спеціалізацій, як підсобний робітник, водій транспортних засобів, тракторист-машиніст у сільськогосподарському (лісогосподарському) виробництві, фахівець з комплексного обслуговування агровиробництва, сторож, охоронник, бухгалтер, лісничий та слюсар-ремонтник. Варто зазначити, що ці професії мають специфічні вимоги до компетенцій, які формують основний кадровий потенціал у сфері сільського господарства.

Висновки. В умовах інтенсивного оновлення технічного парку та запровадження інноваційних технологій, вирішальними для сільськогосподарських підприємств стають навички роботи з сучасним обладнанням і інструментами. У цьому контексті можемо відзначити зростання значущості комп'ютерних навичок та знання іноземних мов, що є необхідними для роботи з технічною документацією, яка, як правило, сформована на англійській чи інших іноземних мовах. Зростаюча потреба у працівниках, які володіють іноземними мовами, пояснюється стратегічним курсом агровиробників на пошук нових, вигідніших ринків збуту. Одночасно варто зазначити, що нестача певних знань та компетенцій може бути частково компенсована серйозним підходом до виконання професійних обов'язків та відкритістю до навчання від більш досвідчених колег. Вимога відповідальності, що стала невід'ємною частиною професійних стандартів у сільському господарстві, обумовлена високою вартістю технічних засобів та ризиками, пов'язаними зі значними збитками у разі їх пошкодження.

Слід підкреслити, що в умовах стрімкого технологічного розвитку значущість зазначених навичок буде зростати, разом із зростаючими вимогами до цифрових компетенцій, особливо в контексті впровадження технологій точного землеробства, які вимагають відповідних знань та умінь. Згідно з прогнозами, у наступному році планується здійснити набір працівників на такі ключові позиції: підсобний робітник, водій автотранспортних засобів, тракторист-машиніст у сільському (лісогосподарському) виробництві, робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва, сторож, охоронник, бухгалтер, майстер лісу та слюсар-ремонтник. Узагальнюючи, зростаюча потреба в високоосвічених і кваліфікованих спеціалістах, здатних впроваджувати сучасні навички, виступає визначальним фактором, який сприятиме підвищенню ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах динамічних змін на глобальному ринку [21, с. 91-92].

Таким чином, ефективність використання трудового потенціалу в аграрному секторі України значно залежить від комплексної дії політичних, соціальних, економічних та технологічних чинників. Аналізуючи наявні виклики, з'ясовано, що негативний вплив на забезпечення ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств здійснюють корупційні процеси, окупація частини територій та демографічних змін, які суттєво обмежують доступ до кваліфікованих кадрів і створюють дисбаланс у відтворенні трудових ресурсів. Водночас позитивні тенденції, пов'язані з техніко-технологічними факторами, включають оновлення обладнання та автоматизацію виробничих процесів, що сприяє підвищенню продуктивності трудових ресурсів.

Література

1. Грузіна І. А. Проблеми розвитку персоналу в системі стратегічного управління підприємством: монографія / І. А. Грузіна, В. І. Дериховська. Х. : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 252 с.

2. Грішнова О. Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективність використання, стратегічні напрями розвитку [Текст]: монографія / О. А. Грішнова, С. Р. Пасека, А. С. Пасека. Черкаси : видавництво ТОВ «МАКЛАУТ», 2011. 360 с.
3. Бриль Р. В Україні різке зниження імпорту сільгосптехніки. Критична ситуація з тракторами. Liga.net. 2024. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/v-ukraini-rizke-znyzhennia-importu-silhosptekhniky-krytychna-sytuatsiia-z-traktoramy> (дата звернення: 01.09.2025).
4. Корюгін А.В. Особливості управління стратегічним розвитком підприємства. *Університетські наукові записки*. 2017. № 4. С. 184-206.
5. Мельничук О. П. Трудовий потенціал: активізація його розвитку. *Вісник ЖДТУ*. 2016. № 2 (76). С. 75-82.
6. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. Державна служба зайнятості України, Федерація роботодавців України, Міністерство освіти і науки України, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд міжнародної солідарності (Solidarity Fund PL), 2023. 170 с.
7. Трофаниук Р. Проблеми використання трудових ресурсів в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. (62). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-24> (дата звернення: 01.09.2025).

References

1. Hruzina I. A. Problemy rozvytku personalu v systemi stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom: monohrafiia / I. A. Hruzina, V. I. Derykhovska. Kh. : Vyd. KhNEU im. S. Kuznetsia, 2014. 252 s.
2. Hrishnova O. Trudovyi potentsial Ukrainy: otsinka stanu, efektyvnist vykorystannia, stratehichni napriamy rozvytku [Tekst]: monohrafiia / O. A. Hrishnova, S. R. Pasieka, A. S. Paseka. Cherkasy : vydavnytstvo TOV «MAKLAUT», 2011. 360 s.
3. Bryl R. V Ukraini rizke znyzhennia importu silhosptekhniky. Krytychna sytuatsiia z traktoramy. Liga.net. 2024. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/v-ukraini-rizke-znyzhennia-importu-silhosptekhniky-krytychna-sytuatsiia-z-traktoramy> (data zvernennia: 01.09.2025).
4. Koriuhin A.V. Osoblyvosti upravlinnia stratehichnym rozvytkom pidpriemstva. Universytetski naukovy zapysky. 2017. № 4. S. 184-206.
5. Melnychuk O. P. Trudovyi potentsial: aktyvizatsiia yoho rozvytku. Visnyk ZhDTU. 2016. № 2 (76). S. 75-82.
6. Sudakov M., Lisohor L. Rynok pratsi Ukrainy 2022–2023: stan, tendentsii ta perspektyvy. Derzhavna sluzhba zainiatosti Ukrainy, Federatsiia robotodavtsiv Ukrainy, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Yevropeiskyi bank rekonstruktsii ta rozvytku, Fond mizhnarodnoi solidarnosti (Solidarity Fund PL), 2023. 170 s.
7. Trofaniuk R. Problemy vykorystannia trudovykh resursiv v Ukraini. Ekonomika ta suspilstvo. 2024. (62). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-24> (data zvernennia: 01.09.2025).